

Leszek MoszyŹski, Izbrana vpra{anja staropoljske in staroslovenske leksikografije, *Slavisti-na revija* 47/1 (1999), 109–121.

0 V 1. {tevilki leto{nje Slavisti-ne revije je bil objavljen zanimiv prispevek priznanega poljskega jezikoslovca L. MoszyŹskega s podro-ja primerjalnega zgodovinskega slovaropisja, ki razkriva sorodno slovarsko mikrostrukturno zasnovo v rokopisnem latinsko-slovenskem Kastelec-Voren-evem slovarju (1680–1710) in ve- kot sto let starej{em latinsko-poljskem slovarju Jana M(czyŹskega (1564). Avtor vzporeja v slovenskem slovaropisju edinstveni ustrezni{ko-razlagalni na-in pomenske opredelitve izto-nice, tj. pojasnjevanje pomena tujega predstavnega sveta z opisom oz. razlagami«¹ s starej{im poljskim zgledom in naka'e mo'nost vzorovanja Kastelca po poljskem slovarskem viru. Prispevek je posebej dragocen, saj nam dokazuje tradicionalnost oz. raz{irjenost enciklopedijske, enojezi-ne slovaropisne metode v zgodovinski dvojezi-ni leksikografiji.

1.0 Ker sem ta slovar s pomenoslovnega stali{-a raziskovala v svojem magistrskem delu,² sam avtor pa zastavlja v sklepu slovenskim zgodovinarjem jezika nekaj vpra{anj, ki so v slovenskem slovaroslovju 'e pojasnjena, se ~utim dol' na navesti nekaj podatkov, ki bodo odpravili dileme, porajajo~e se tujemu jezikoslovcu ob primerjalni analizi obeh navedenih slovarjev, ter s tem zapisom posredovati poznana dejstva in ugotovitve slovenskih raziskovalcev o prvem latinsko-slovenskem slovarju, zlasti glede njegovih razli-ic, ki nazorneje osvetljujejo uporabo gradiva iz izginulega Kastel-evega izvirnika v drugi polovici 19. stoletja pri Miklo{i-u in Pleter{niku.

1.1 Avtor iz Stabejeve spremne {tudije ni razbral dejstva, da se ob izgubljenem rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju M. Kastelca (1680) ni ohranila le »njegova raz{irjena razli-ica, ki jo je pripravil Gregor Vorenc (1659–1730) na za-etku 18. stol.«,³ ampak {e dva prepisa neznanih rok, ki se hranita v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knji'nice v Ljubljani pod signaturama Ms 169 in Ms 803, ki ju omenja J. Stabej na straneh 566–567 navedene objave slovarja in ju posku{a tudi ~asovno umestiti, obenem pa poudari [olarjev prispevek v Slavisti-ni reviji l. 1950, ki je primerjal vse tri prepise, tudi Voren-evega: »Spri-o [olarjeve nadrobne primerjave zapisov slovenskih besed v Ms 169, Ms 803 in v Voren-evem latinsko-slovenskem slovarju ter po verjetnostnem sklepanju, da je Kastel-ev izvornik mogo~ skrivnostno izginiti {ele po l. 1710, tj. potem, ko je Vorenc kon-al svoj slovar, domnevamo, da sta oba prepisa napisana med l. 1688 in l. 1703.«⁴ Res pa je treba upo{tevat i {e navedeno strokovno literaturo, da dobimo natan~ne podatke o predhodnih dveh prepisih: Ms 169 je prepis celotnega Kastel-evega slovarja, verjetno v nekoliko okrnjeni podobi, imenovan *Dictionarium latino-carniolicum* (naslov po Valvasorju navajajo ^op, Levstik, Glaser, Breznik idr., na hrbt i{-u pa ima po Zoisu, ki ga je dal vezati, naslov *Dictionarium latino-carniolanum*); podrobno ga raz~lenjuje A. Breznik v razpravi *Slovenski slovarji*.⁵ Delni prepis s signaturo Ms 803 pa vsebuje le prvi del Kas-

¹ Avtor prispevka oba slovarja ozna-i kot »leksikalno-enciklopedijska slovarja«. V: Leszek MoszyŹski, Izbrana vpra{anja staropoljske in staroslovenske leksikografije, *SR XLVII/1*, 1999, 117.

² Irena Orel-Poga-nik, *Sinonimi-na bogatost starej{ih slovenskih slovarjev*, 1989. Objava povzetka: Sopomenskost samostalnikov v starej{ih slovenskih slovarjih, *SR XXXIX/2*, 1991, 145–163.

³ L. MoszyŹski, n. d., 109.

⁴ O Kastelec-Voren-evem slovarju, 567. J. Stabej, *Slovensko-latinski slovar po Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana, 1997.

tel-evega slovarja, in sicer od A do Obscuritas; bil je neko~ last kapucinskega samostana v Kr{kem, nato Kmetijske dru'be za Kranjsko, ki ga je l. 1937 podarila ljubljanski {tudijski knji'nici, uporabljala sta ga Cigale in Miklo{i-, Pleter{nikov slovar pa ga navaja s kratico *Dict. A.* Breznik ga obravnava v ~lanku *Kastel-ev latinsko-slovenski slovar*,⁶ z oznako »da ni zgolj prepis Kastel-evega slovarja, ampak je le posnetek«, kjer tudi ugotavlja, da je bil slovstvenim zgodovinarjem »nepoznan do Cigaleta« (Breznik 1938: 55), ki ga omenja l. 1854 v *Novicah*, Cigale ga je izro~il Miklo{i-u, pozneje pa se je izgubil (Breznik 1938: 56), Levstik v *LZ* 1881 zanj ni ve~ vedel, Pleter{nik pa ga je dobil v roke, nakar se je spet zgubil, da ga A. Breznik v prvi razpravi o Slovenskih slovarjih l. 1926 {e ni mogel obravnavati. V Pleter{nikovem slovarju je naveden tudi *Kastel-ev slovar* pod oznako *Kast. (W.)* z razlago: »Krain. W{rterbuch, rokopis v licejski knji'nici, o katerem se misli, da je *Kastel-ev*«, pod katero se skriva celotni prepis s signaturo Ms 169. Primerjavo vseh treh prepisov pa je lahko napravil {ele J. [olar l. 1950, ko je prejel fotografije Voren-evega prepisa iz gori{ke semeni{ke knji'nice.⁷

1.2.1 To avtorju prispevka nepoznano dejstvo o obstoju treh prepisov Kastel-evega slovarja daje odgovor na zastavljena vpra{anja, ki so sicer posledica logi~nega sklepanja na podlagi pomanjkljive razlage v Stabejevi spremni besedi k izdaji obrnjenega slovarja. Rokopisni latinsko-slovenski slovar, ki ga je uporabljal Pleter{nik pod oznako *Dict.* torej ni bil izgubljeni izvornik Matije Kastelca, ampak le ohranjeni prvi del prepisa neznanega zapisovalca iz kr{kega kapucinskega samostana, tako je v tej lu~i utemeljena tudi Pleter{nikova domnevna ~asovna oznaka, uporaba le prvega dela slovarja in Miklo{i-eva datacija v 18. stoletje.

1.2.2 Tudi trditev: »Stabej pa ni opazil, da je pred Gr-o besedi{~no gradivo iz tega slovarja uporabil 'e Franc Miklo{i- (1813–1891) v svojem etimolo{kem slovarju iz l. 1886, nekaj let pozneje pa Maks Pleter{nik (1840–1923)«⁸ ni upravi~ena, saj ne gre za Voren-ev prepis, ki je bil najden kasneje, ampak za delni prepis Kastel-evega slovarja (Ms 803).

1.2.3 Popraviti velja tudi podatek o hrambi rokopisa Kastelec-Voren-evega slovarja, ki je po avtorjevih besedah »doslej po~ival v SAZU v obliki prvotnega rokopisa in njegovih enako te'ko dostopnih fotografij«.⁹ Izvornik se nahaja le v Gorici v arhivu semeni{ke knji'nice, v Ljubljani pa fotografije slovarja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knji'nice (NUK) in na In{titutu za slovenski jezik Frana Ramov{a ZRC SAZU, fotokopije fotografij pa so na voljo tudi na Oddelku za slovanske jezike in knji'evnosti Filozofske fakultete v interni zbirki Katedre za zgodovino slovenskega jezika in dialektologijo.

⁵ Razprave Znanstvenega dru{tva za humanisti~ne vede, Ljubljana, 1926, 121–135.

⁶ Slovenski jezik I, Ljubljana, 1938, 55–62.

⁷ V SBL I. (1925–1932), 432, je o Kastel-evem slovarju pisal J. Glonar, in sicer omenja Kastel-ev edini popolnoma ohranjeni rokopis *Dictionary latino-carniolicum* (Ms 169), delnega prepisa, ki je bil ponovno najden l. 1937 in o katerem je A. Breznik pisal l. 1938, pa ni mogel upo{tevat. O usodi vseh treh prepisov je za Breznikom pisal J. [olar v razpravi *Voren-ev slovar*, *SR* III, 1950, 91–92. Prim. {e Irena Orel-Poga-nik, *Slovarsko delo Gregorja Vorenca, Obdobja baroka v slovenskem jeziku, knji'evnosti in kulturi 9*, Ljubljana, 1989, 300, op. 21. Vzorec obeh prepisov je objavljen v Slovenskih zvrstnih besedilih (ur. Jo'e Topori{i-, sour. Velemir Gjurin, Ljubljana, 1981, 461), ki nam nudi primerjavo odlomka obeh rokopisov: »Okoli 1680. Matija Kastelec, *DICTIONARIUM LATINO-CARNIOLICVM* oziroma *dictionary latino-carniolanum* (poznej{i predelavi od drugih avtorjev). NUK, sign.: Ms 803 oziroma Ms 169.«

⁸ L. MoszyŹski, n. d., 109.

⁹ N. d., 110.

1.2.4 Zaradi pomanjkljive predstavitve prepisov Kastel-evega slovarja je prišlo tudi do avtorjevega konnega razmišljanja in v retorično vprašanje zavitega sklepanja, »da je Pleterniku prišla v roke prva polovica Kastel-evega rokopisa, ki je veljal za zgubljenega, neznan avtor slovarja, ki ga je uporabljal Mikloš, pa je bil Gregor Vorenc?«,¹⁰ ki mu seveda ne moremo pritrditi.

2.1.0 Glede same primerjave med obema latinskoizhodičnima slovarjema, ki ju je protistavil avtor zapisa in s tematsko domiselno izbiro vzporejanega besedila iz obeh slovarjev ugotovil le posredno morfemsko in pomensko ujemanje, pa je upotevanja vredno avtorjevo mnenje: »(M)ogoče, da sta uporabljala isti vir, ne vemo pa, katerega.«¹¹ Dodajam pa nezanimljiv podatek, da je za Kastel-ov slovar po Breznikovi zaslugi ta vir tudi znan, in sicer je to neka vmesna izdaja latinsko-nemškega in nemško-latinskega slovarja Johannes Frisija Tigurinija med letoma 1657 in 1709, ki je v licejski knjižnici ni našel in ki jo je Kastelec uporabil za latinski del.¹² V uvodnem latinskem podnaslovnem zapisu rokopisnega Kastelec-Voren-evega slovarja je ta vir tudi omenjen: »ut tam magni dictionarij Frisiani vicem aliquatenus explere«, s prevodom: »da lahko do neke mere služi kot nadomestilo velikega Frisijevega slovarja.«¹³ Breznik je ugotovil razmerje Kastel-evega slovarja (Ms 169) do Frisijeve izdaje iz l. 1657, ki v nemškem prevodnem delu izkazuje poleg enobesednih, besednozveznih ustreznih tudi razlagalni in pomenske osvetlitve.¹⁴ Navedel je tudi prvo izdajo tega slovarja l. 1541, ki bi lahko služila kot vir za latinsko-poljski slovar, kar se zdi verjetneje kot možnost posrednega vzorovanja Kastelca po slovarju J. M. (czyłuskega) (1564).

2.1.1 Ker je v ljubljanski NUK na voljo le kasnejša izdaja Frisijevega slovarja iz l. 1703 oz. 1709,¹⁵ ki Kastelcu ni mogla služiti, je bilo ujemanje s slovenskim slovarjem le delno, za primerjavo pa sem uporabila zglede L. Moszyłuskega, in sicer pri pomenski skupini 'poast', 'kratelj', 'več-a':

Lamia nachtfrau / her Plin. eine gattung eines gro; ; en fi; ches.

Lar, laris. pl. lares 1. Haußgötzen. lar familiaris. hauß gott. / Apul.

Lemures, um. m. plur. poldergei; ter / ge; pen; ter / Varro.

Larva, ae. f. Nachtgei; t / ge; pen; t / Plaut.

¹⁰Tam, 120.

¹¹Prav tam.

¹²A. Breznik, Slovenski slovarji, *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede*, Ljubljana, 1926, 124–127. »Za latinski del slovarja je imel Kastelec pred seboj eno izmed izdaj Frisijevega slovarja, ki je izšel prvič 1541 in se je pozneje v nekoliko predelanih izdajah pogostokrat natisnil. Ljubljanska licejka ima dve v našo dobo spadajoči izdaji, in sicer iz l. 1657 (Novum latino-germanicum et germanico-latinum lexicon ... interprete Johanne Frisio, Tigurino ... Basileae) in iz l. 1709 (Johannis Frisii Tigurini dictionarium bilingue: latino-germanicum et germanico-latinum ... Tiguri). Na naslovni strani ni letnice; dovoljenje za tisk nosi letnico 1703; letnica 1709 se nahaja zadaj med {tevniki [II 336].« (N. d., 124–125.)

¹³J. Stabej, 1997, 588 oz. 587.

¹⁴Na primer: Frisius: Macellum, macelli, n. g. Cicero. Speißmarckt / daran man flei; ch / fi; ch / eyer vnd allerley; peiß feil hat. Kastelec: Macellum, li, me; niza, kir se me; su ali druge jedne rizhij predaioio (tako!). Ali: machinalis, & hoc machinale: vt Machinalis; cientia, Plin. Kun; t / erfundung mancherley rü; tung zu machen – Machinalis v: g: scientia, kun; t ali snaidenie mnogiterie (tako!) mestrie; machinarius, narj. Plaut. Ein Werkmei; ter der; olche gerü; t macht. – Machinarius, ij vel Machinator, en moister kateri shna (tako!) takeshna orodia delati (Breznik 1926: 127).

¹⁵Johannis Frisii Tigurini Dictionarium Bilingue: Latino-Germanicum & Germanico-latinum (Summa Privilegii Dre; den den; echs und Zwanzig; ten Jenner Anno 1703.).

Mon; trum /.../ 2. Ein wunder; eltsam ding.

Penates, tum. m. pl. hau{götzen der heiden /.../

Phanta; ma, atis, n. eine fal; che einbildung / ge; icht / Plin.

Spectrum, I, n. einbildung / ge; pen; t / Cicero.

Spiritus, us. m. 1. Der athem 2. Ein Gei; t. Spiritus aetherei, himli; che Gei; ter / Engel.

2.1.2 Primerjava navedenih slovarskih sestavkov iz Frisijevega slovarja s slovenskim in poljskim delom¹⁶ je pokazala, da so v tej izdaji Frisijevega slovarja prevedki precej eksaktni in ne opisno preoblo' eni z manj relevantnimi pomenskimi sestavinami, medtem ko v obeh slovanskih slovarjih zasledimo ve~ blizupomenskih ustreznih (npr. Kas-Vor.: **lar**, ris shkratel, hi; hni malyk, domazhi düh) oz. dalj{e razlage (prim. pri M(czyŹskem slovarski sestavek pod *spectrum*).¹⁷ S slovenskim slovarjem se bolj ujemajo ustreznice pri *larva* in *spectrum*, s poljskim pa pri *lar* in *monstrum*, vendar posnemanja ne izkazujejo. Podobno neprimerljivost lahko ugotovimo tudi pri zgledih razlaganja realij iz anti-nega sveta:¹⁸ izto-nice *anubis* v Frisijevi izdaji ni, pri *batus* je navedena le splo{na ustreznica (ein wein-ma{ß), podobno pri *penula* (wettermantel), pri *pyrricha* le nadpomenka (ein tanz), medtem ko je pri *gladiator* poleg ustreznice (ein fechter) zapsan in preveden {e citat (Cic. gladiator in arena con; ilium capit).

2.2 Avtorjev prispevek je poudaril tudi potrebo po izdajanju ne le obrnjenih slovarjev, ampak ob njem tudi izvirnika, kar pa je v tem primeru zaradi rokopisnosti zahtevnej{e delo. Ker pri izto-nicah, ki se nana{ajo na pomen {vedro', avtor ni imel mo' nosti primerjanja s Kastelec-Voren-evim slovarjem, dodajam nedostopne manjkajo-e zglede iz Kastelec-Voren-evega slovarja:

Chus, siue choa, ena m{era ; a tri fertle, ali zhetertinke. – **Congius**, ij, ena m{era 6. fertl-nou. – **Fidelia**, a', verzih, krugla per; tena. – **Haustrum**, tri, enu veidru ali korez, s katerim ; e voda {ajemle: en polivazh. – **Hydraulus**, hydraulii, vodeni rori, ali {hleibi, po katerih voda teze. – **Hydraulicus**, a, um, kar je ; lu{hnu ali ; lu{hezhe k' {ajemanju vod{e}. – **Labrum** eluarium, en {ehetni zheber. Labrum balneatorium, bana {a {kopan{e}. – **Mansisterna**: ni. – **Modiolus**, li, en maihin pehariz, enu veiderze {a vodo {ajemati: t{u ; reidn{e v' kolle; ; i, t{u pei; tu. – **Modus vini**: ni. – **Mustarius urceus**: ni. – **Vrceus**, cei, verzih, zehta, ena per; tena {a vodo po; ; oda. – **Vrceolus**, li, en verzihik, ena zehitiza.

2.3 ^e primerjamo slovenske in poljske prevedke, vidimo, da ne potrjujejo vzorovanja Kastelca po poljskih iz slovarja J. M(czyŹskega. ^e jim vzporedimo {e prevedke v Frisijevem latinsko-nem{kem slovarju, lahko ugotovimo samo delno ujemanje s Kastelec-Voren-evim slovarjem:

Chus, ; iue choa, ein ma{ß ungef{ahrlich drey Stra{ßburger maa{ß/ Bud. – **Congius**, ii, m. ungef{ahrlich drey Stra{ßburger maa{ß / Plin. – **Fidelia**, ae, f. 1. Hafen oder krug de eadem fidelia duos dealbare parietes, zweyen zugleich dienen / Cic. – **Hau; tum** (!), i, n. Schöpfe-imer / Lucr. – **Hydraulus**, i. m. wa; ; erkanel / teuchel / Plin. – **Labrum** /.../ 3. Zuber / bad; tande labrum in balneo /.../ 4. Trog. labrum culeare, ; echs eimeriger trog / Cat. – **Modi-olus** 1. Ein eimer / ma{ßlein. modiolus vini, ein eimer wein / Plaut. – **Modius**, ii, m. 1. Ein formma{ß / viertel. – **Mansisterna**: ni. – **Mustarius urceus**, mo; teimer. – **Urceus**, ei, m. ein krug / eimer.

¹⁶L. MoszyŹski, n. d., 116.

¹⁷Tam, 116.

¹⁸Tam, 117.

3 Glede interpretacije Kastel-ovega izraza *reshozhen* (*complutus*)¹⁹ menim, da ne gre za izpeljavo iz glagola *rositi*, ker ne moremo razločiti prehoda *o* v *e*, saj bi se morali spet zateči k razlagi, da gre za napačen zapis, ampak velja pritegniti Stabejevi uvrstitvi k iztočnici *razmo-en*, pri čemer je *h* pomotoma zapisan z *m*. Sicer bi lahko brali pridevniško obliko kot *re'o-en* ali *refo-en*, prva bi se navezovala na glagol *re'ati* 'šezvati', druga morda na *razso-iti*, kar pa pomensko ne ustreza.

Irena Orel
Filozofska fakulteta v Ljubljani

¹⁹Tam, 112.